

Holzbachová, Ivana

**[Pinker, Steven. Osvícenství tady a teď: obhajoba rozumu, vědy,
humanismu a pokroku]**

Studia philosophica. 2023, vol. 70, iss. 2, pp. 129-133

ISSN 1803-7445 (print); ISSN 2336-453X (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SPh2023-2-13>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79172>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20240124

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Steven Pinker. Osvícenství tady a teď: obhajoba rozumu, vědy, humanismu a pokroku. Praha: Academia 2022, překlad Leo Hanuš, 688 stran, poznámky, seznam literatury, věcný a jmenný rejstřík.

Ivana Holzbachová

Artur Steven Pinker (1954) je významný intelektuál. Narodil se v Kanadě, ale značnou část svého života působí v USA. Zabývá se experimentální psychologií, kognitivní vědou, lingvistikou a píše i populárně vědecké knihy. V současné době je profesorem psychologie na Harvardově univerzitě.

Knihy, kterou se chci zabývat, patří spíše mezi populárněvědecké knihy. Je obranou racionalismu a vědy i optimismu týkajícího se budoucnosti lidstva.

Kromě Předmluvy se dělí na tři části, z nichž první a poslední mají po třech kapitolách, část druhá sedmáct. Ačkoli je tato část rozsahem největší, pro mne budou důležitější zbývající dvě, a to proto, že střední část vlastně spíše ilustruje základní myšlenku, která je obsahem Předmluvy, první a poslední kapitoly.

Pro ilustraci vyjmenuji nejprve kapitoly nacházející se v druhé části, která nese souhrnný název Pokrok: Progresofobie, Život, Zdraví, Potrava, Bohatství, Nerovnost, Životní prostředí, Mír, Bezpečí, Terorismus, Demokracie, Rovnoprávnost, Vědění, Kvalita života, Štěstí, Existenční hrozby a Budoucnost pokroku.

Jak samy názvy uvádějí, Pinkerovi zde jde především o statky (nehmotné i hmotné), které člověk potřebuje ke šťastnému životu, a na druhé straně o hrozby, které tento život ohrožují. Výjimkou je první kapitola, která upozorňuje na mentální

nastavení především západních intelektuálů, kteří se v posledních desetiletích bojí nezamýšlených důsledků pokroku. Ve většině dalších kapitol v této části vyjadřuje Pinker přesvědčení podpořené mnoha statistickými údaji, grafy a vyjádřeními významných odborníků, že pokud by se tyto hrozby opravdu objevily, je jim lidstvo s to čelit díky využití vědy. Předpokládá zlepšování lidského vědění, techniky a morálního vědomí, které by měly být tomuto vývoji nápomocné. V jediném případě vyjadřuje vážné obavy, že lidstvo kýžených zlepšení nestačí dosáhnout, a to je kapitola Existenční hrozby, která se týká především možnosti další světové války s katastrofálními důsledky.

Vraťme se ale k tomu hlavnímu, a to významu osvícenství pro současnost. Na počátku první kapitoly Pinker formuluje důvod a cíl svého snažení: „Ideály rozumu, vědy, humanismu a pokroku ještě nikdy tolik nepotřebovaly obranu vedenou s plným nasazením.“ (S. 22.) Jsou to ideály, které lidé znají už od osvícenství, je však nutné je dnešním lidem zprostředkovat jejich jazykem. Pinker datuje osvícenství od konce 17. století do poloviny 19. století. Velikány myšlení této doby, kteří ovšem přiznávají, že stojí na ramenou svých předchůdců, jsou pro něj zejména Adam Smith a John Stuart Mill. Ti zformulovali mnoho myšlenek, na něž pak Pinker v dalším textu

navazuje. Všichni osvícenci proboujovávali práva rozumu a vědy, ale zároveň také mravní ideály reprezentované zejména rovností mezi lidmi, mírumilovností (Kant), liberalismem a demokratickým zřízením, jehož ztělesněním je pro Pinkera americká ústava.

Tyto pojmy rozvíjené už v 17.–19. století Pinker vysvětluje pomocí objevů a vědeckých formulací, které tehdejší věda neznala, ale s níž operuje 20. a 21. století: entropie, evoluce a informace. Ukazuje, že naše vidění světa je v mnohém složitější a hlubší, ale někdy také obtížnější. Už nám nestačí vidět svět jako stroj. Víme, že svět je složitý systém, jehož „funkčnost závisí na současném splnění mnoha těžko splnitelných podmínek“ (s. 47). To samo činí chápání světa obtížným, a proto je dobré, že na základě činnosti celého společenství myslitelů byla vytvořena pravidla pro správné myšlení a chápání, například – když něco tvrdím, musím pro to mít důkazy. „S dobře zvolenými pravidly dokáže společenství ne zcela racionálních myslitelů tříbit myšlenky k naprosté racionalitě.“ (S. 49.)

Od dvacátých let 21. století se však objevuje velká kritika osvícenství. Jejím hlavními prvky a projevy jsou klanové myšlení (protiklad individualismu) a nacionalismus; romantismus zeleného hnutí prosazovaný hlavně levicově smýšlejícími lidmi (Pinker uvádí příklady naprosto radikálních a absurdních tvrzení, která se u nás objevují jen sporadicky, ale která podle jeho slov zahltala americké univerzity); deklinismus – tvrzení o úpadku lidstva v současné době, zploštění kultury, k němuž došlo v důsledku vlády strojů; odsouzení přírodních a technických věd (C. P. Snow a jeho kniha *Dvě kultury*, v níž

poukazuje na rozkol mezi přírodovědným myšlením a vysokou kulturou).

Všechny tyto prvky spojuje odmítnutí pokroku, a to jednak jako skutečnosti, jednak jako žádoucího stavu. Lidé, kteří se pokroku bojí, se v současnosti odvolávají na Nietzscheho (zde Pinker spravedlivě rozlišuje mezi skutečnými Nietzscheho myšlenkami a jejich „domyšlením“ jeho následovníky), Benjamina, Marcuseho, Foucaulta atd., kteří kritizují společnost 20. a 21. století. Proti nim staví Pinker myšlenku, že k tomu, abychom mohli posoudit skutečný stav světa, je nutné spočítat, kolik lidí je nemocných, chudých, diskriminovaných atd. Tomu se věnuje celá obsáhlá druhá část knihy, jejíž obsah jsem už načrtla. Je třeba konstatovat, že Pinker zde nevychází pouze za stavu západní společnosti a rychle se rozvíjejícího Východu, ale poukazuje na to, že k určitým zlepšením došlo např. i na velké části afrického kontinentu, byť proces zde není tak rychlý. Domnívá se, že by mohlo dojít k určitému vyrovnání. Problémem je však skutečnost, že vývoj je rychlejší v bohatších zemích.

Třetí a závěrečná část je pak věnována obraně osvícenství proti příliš vlažným intelektuálům. Někteří z nich, někdy pod Herderovým vlivem, zdůrazňují, že osvícenství zanedbává emocionální stránku člověka. To Pinker popírá. Nicméně domnívá se, že evoluce člověka v něm opravdu posílila jeho racionální stránku. Avšak ani racionalita ztělesněná např. ve vysokém vzdělání, „odbornost, vysoká inteligence a vědomé uvažování samy o sobě nezaručují, že myslitel bude směřovat k pravdě“ (s. 439). Vliv na něj může mít společenská skupina, k níž přísluší (kmenové myšlení). Ta připouští jen

„správné“ názory a člověka, který vyjádří jiný názor, vyloučí. A toho se lidé, jako tvorové společenšší, instinktivně obávají. Ostatně v dávných dobách znamenalo vyloučení člověka z jeho kmene (téměř) jistou smrt.

Pinker na základě řady psychologických výzkumů tvrdí, že negativně se k myšlence pokroku vyjadřuje jak levice, tak pravice včetně libertariánské pravice (Hayek – *Cesta do otroctví*). Proti jejich názoru klade důraz na uvažování, které spočívá na neustálém experimentování. Trochu to připomíná Poppera, ale Pinker o sobě píše, že je větším pragmatikem než Popper. Prohlašuje se za přívržence liberální demokracie. Lidé tohoto typu vycházejí z neustálé verifikace (ve smyslu neustálého kritického ověřování) svých teorií a jsou schopni přiznat své omyly.

Velkým nepřítelem rozumu je politizace každého tématu. V této souvislosti zde Pinker, jako na mnoha jiných místech, kritizuje D. Trumpa. Konstatuje ale, že bez ohledu na něj tento proces probíhá na univerzitách, které se posouvají doleva. Podle jeho vyjádření jsou lidé, kteří zdůrazňují přínos vědy a racionality, doslova terorizováni. (Příklady, které uvádí, připomínají známou výtku adresovanou našemu filmu o Žižkovi, totiž proč tam nejsou černoši.) Takové prostředí rozhodně neprospívá výzkumu. Proto se zřejmě objevují pokusy o obranu, které se neobjevují jen ve vyhraněně intelektuálním prostředí. V souvislosti s výroky D. Trumpa uvádí Pinker i to, že sdělovací prostředky začaly věnovat daleko větší důraz na ověřování faktů.

Pinker píše, že s nesprávnými názory se, byť i obtížně, dá bojovat pomocí faktů a logiky. Nejlepší by bylo začít s výukou

kritického myšlení v široké škále kontextů na školách, ale některé školy nechtějí tyto metody zavádět.

Pinker nepopírá, že věda a její technické aplikace jsou „odpovědné“ (totiž ve smyslu, že odpovědní jsou lidé, kteří je použili) za zkázu, kterou přinesly – např. atomové zbraně. Konstatuje však, že kritici vědy „zapomínají“ na pozitivní přínosy vědy – třeba ve zdravotnictví.

Vědci podle Pinkera využívají nejrozmanitější metody k rozšiřování povědomí o tom, že svět je pochopitelný a že porozumění světu může být dále prohlubováno a rozšiřováno. K tomu je ovšem nutné dát světu najevo, zda ho chápeme správně, tj. zkoumat, nakolik teorie odpovídají empirickým důkazům.

Pokud jde o náboženství, stojí Pinker pevně na straně ateistů: „Z poznatků vědy vyplývá, že systémy přesvědčení všech tradičních náboženství a kultur – jejich teorie o původu světa, života, lidí a společnosti – jsou věčně nesprávné.“ (S. 476.) Morálka a duchovní hodnoty dnešního vzdělaného člověka vycházejí z vědeckého pohledu na svět. Vesmír se řídí zákony, za kterými nestojí žádný záměr, a tudíž za blaho našeho druhu a naší planety jsme odpovědní jen my, lidé.

Podle Pinkera by bylo dobré propojit přírodní a humanitní vědy, protože „společnost bez historických studií je jako člověk bez paměti: naivní, zmatená, snadno zneužitelná“ (s. 488). K tomuto spojení už někde dochází, např. v archeologii, filozofii myslí, lingvistice, sociologii, politologii a kognitivní vědě.

Sama věda však lidstvu pokrok nepřinese. Viděli jsme naopak, že některé její aplikace mají zhoubné důsledky. To, co

potřebujeme, je humanismus. A ačkoli by humanismus, jaký by si Pinker přál, prosazoval smysl a etiku bez nadpřirozených základů, Pinker uznává, že humanismus je spojený a spojitelný s mnoha náboženstvími. Domnívá se však, že ten typ humanismu, který prosazuje, stojí na pevnějších a hlubších základech. Proti násilí prosazuje argumentaci. Je třeba přinutit protivníka, aby postupoval také tak. V této argumentaci by se spíše než utilitaristické názory měly prosazovat názory konsekvenencialistické, které rozumně a věcně přihlížejí k následkům konání. (To myslí Pinker zřejmě tak, že je důležité, aby naše činy byly důkladně promyšlené vzhledem ke svým následkům, ale utilitaristé jsou spíš krátkozrací.) Z tohoto hlediska pak kritizuje jak humanismus vycházející z náboženství, tak tzv. romantický heroismus (např. Nietzsche).

Pinker také poznamenává, že v islámu je situace jiná, i když uznává, že i v něm se objevuje mnoho intelektuálů, kteří se kloní ke stále větší toleranci.

V závěru své knihy Pinker zdůrazňuje, že boj za humanismus, vědu a pokrok je nekonečný. Po vyřešení dnešních problémů se objeví další a další a i ty bude třeba řešit za pomoci rozumu. *„Dokonalý svět nebudeme mít nikdy a usilovat o něj by bylo nebezpečné. Neexistují ale žádné meze zlepšování, které bychom nemohli překročit, budeme-li dál využívat vědění k většímu rozvoji lidstva.“* (S. 539, kurzíva I. H.)

Po „stručném“ seznámení s obsahem Pinkerovy knihy si dovoluji několik neupřádaných poznámek.

V zásadě s Pinkerem souhlasím a domnívám se, že překlad jeho knihy

do češtiny je pro naše čtenáře přínosem. Nicméně Pinker, ač se narodil v Kanadě, působí v USA a jeho pohled je tím ovlivněn. Přiznávám, že při četbě pasáží o stavu amerických univerzit i tamního veřejného mínění mi chvílemi běhal mráz po zádech. Nechce se mi však věřit tomu, že Pinker píše o všech univerzitách v USA. V tomto případě by výsledky americké vědy nebyly vysvětlitelné. Trochu jinak je to s americkým veřejným míněním, protože určité podobnosti s ním je možné vidět i u nás v Evropě. Mám na mysli to, co se dělo v době covidu (vakcína proti němu mimochodem přišla z USA), i spory o současnou politiku, jak v naší zemi, tak v Evropě. Ale do toho nechci zabíhat.

Domnívám se, že Pinkerova kniha je příkladem tvrzení, že proti tlaku musí působit protitlak, a v tomto smyslu je Pinkerův přístup pochopitelný a legitimní. Vadí mi spíše to, že Pinker je místy až příliš asertivní. Mám na mysli to, že zdůrazňuje především fakta, která odpovídají jeho názorům. Např. skutečnost, že růst bohatství, na nějž upozorňuje v prostřední části své knihy, vede k rozevírání nůžek mezi chudými a bohatými, Pinkera nechává chladným. Nezmiňuje se o tom. Poukazuje na to, že drobtý z rostoucího bohatství dopadají i na stoly chudých, takže i ti se v současnosti mají o něco lépe než v minulosti. Zbytek, tj. otázku, co bude dál, nechává výslovně na budoucím vývoji.

Na druhé straně jeho líčení osvěcenství v době jeho vzniku i trvání v 18. století postrádá některé stinné stránky. Je pravda, že Voltairovo jméno se v jeho textu vyskytuje zřídka, takže je pochopitelné, že vynesl jeho názor, že nemá smysl vzdělávat chudé lidi, protože by to ved-

lo nanejvýš k tomu, že by mohli přijít na nežádoucí myšlenky o stavu společnosti. Ale podobný výrok najdeme i v Lockových pedagogických spisech, v nichž se nejen výslovně zabývá pouze výchovou mladých gentlemanů, ale opět vzdělání lidí z nižších vrstev považuje za nežádoucí. Ostatně povinná školní docházka byla za panování Marie Terezie zavedena nikoli pro blaho poddaných, ale především kvůli tomu, aby fungovala sjednocená administrativa říše.

Vynechám-li tyto drobnosti, musím konstatovat, že Pinkerova kniha je důležitou pomůckou v polemice proti názorům,

které se vyskytují i u nás, byť zřejmě ne v tak rozšířené míře jako v USA. Chtěla bych také doplnit skutečnost, o které jsem se dostatečně nezmínila, a to, že Pinker není tvrdohlavým zastáncem rozumu a jen rozumu. Chápe člověka v jeho celistvosti jako společenskou bytost, která vznikla dlouhým vývojem, k níž patří individuální i společenské city, smysl nejen pro pravdu, ale i pro krásu atd. Bude tedy dobré, když se lidé do jeho knihy začnou, a to tak, jak by si asi přál i její autor, tj. budou ji číst kriticky, s očima otevřenými a se snahou o ověření faktů a názorů, které v ní najdou.

doc. PhDr. Ivana Holzbachová, CSc.

Brno, Česká republika

ivana.holzbachova@email.cz

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.